

Ana M. Sobočan

ISTOSPOLNE DRUŽINE V SLOVENIJI

UVOD

Ob zadnjem popisu leta 2002 so v Sloveniji našli 555.945 družin (Statistični urad republike Slovenije 2005). Pri tem je (statistično) za družino veljala življenjska skupnost dveh ali več oseb v istem gospodinjstvu, ki so med seboj povezane s poroko, partnerstvom oz. starševstvom. Kot družina je veljal tudi par brez otrok, par z enim ali več otroki ali starš z enim ali več otroki. Statistična opredelitev izključuje skupnost starih staršev z otrokom, ki že ima svoje otroke ali skupnost starih staršev in otrok ali skupnost brata in sestre, ki živita skupaj brez staršev (*ibid.*). Vprašanje je, ali so tudi istospolne družine vključene v to številko¹.

¹ Pod oznako »družina« sicer razumemo številne oblike družinskega življenja, vendar za potrebe te raziskave tu družino opredeljujemo kot skupnost, kjer je prisoten otrok. V pričujočem članku skupnost dveh istospolno usmerjenih staršev in otrok poimenujemo »istospolna družina«, čeprav poimenovanje ni preveč posrečeno, vendar je v slovenskem jezikovnem prostoru precej uveljavljeno (v znanstveni literaturi, npr. Švab, Urek 2006, diplomskih in magistrskih nalogah, Berce 1998, Jakomin 2006, Kajdič 2007, pa tudi v publicistiki in javnem diskurzu) in zato prepoznavno. Angleška ustreznica *same-sex families* je splošno sprejeta, vendar najpogosteje uporabljena v kontekstu razprav o istospolnih družinah, poroki in partnerstvih; sicer pa je v splošni rabi bolj precizna in inkluzivna delitev na gejevske, lezbične, biseksualne in transpolne družine (*lesbian, gay, bisexual and transgender families*). Sintagma GLBT družine je uveljavljena tudi pri International Gay and Lesbian Association (ILGA), v znanstveni literaturi pa pogosto naletimo na raziskave, ločene glede na spol; govorijo o lezbičnih ali gejevskih družinah. Pričujoča raziskava je vključevala družine moških in ženskih istospolnih partnerskih zvez, zato smo se odločili za poenostavljeno različico – istospolne družine. S tem opozorimo le, da

Navodila o izpolnjevanju vprašalnika za popis prebivalstva izrecno ne izključujejo istospolnih družin (s tem mislimo na družine z vsaj enim otrokom, ki je z enim ali nobenim od dveh staršev istega spola povezan biološko), vendar najverjetneje ne bi prehitro sklepali, če bi trdili, da so bile iz navodil za izpolnjevanje popisnega obrazca izključene zato, ker so pravzaprav popolnoma nevidne.

Kaj mislimo s pojmom »nevidne«? Razmerja med družinskimi člani konvencionalno določata krvno sorodstvo ali poroka med partnerjema, ki s tem veljata za starša (Galvin 2003, Maggiore 1992, Schneider 1980 po Bergen *et al.* 2006); tako so družinska razmerja, ki imajo družbeno pripoznano legitimiteto, proizvod bioloških ali pravnih determinant. Družinskih razmerij, ki se oblikujejo v družinah istospolnih partnerskih zvez med otroki in njihovimi socialnimi starši, (slovenska) zakonodaja ne prepozna kot enakopravnih ali celo upravičenih do kakršnih koli zavezujočih odnosov (pravic in dolžnosti). Ker zakonodaja ne tematizira istospolnih družinskih skupnosti, ne more predlagati ukrepov in sistemskih rešitev v primeru takih razmerij; v praksi to pomeni, da se istospolne družine znajdejo v situaciji, v kateri si za reševanje specifičnih družinskih potreb in potreb otroka ne morejo pomagati z obstoječimi pravnimi orodji. Tudi javne reprezentacije (na vseh področjih javnega življenja – v medijih, izobraževanju, oglaševanju itn.) tako odsevajo velik pomen bioloških vezi, prevlada biološkega nad socialnim

je govora o neheteroseksualnih družinah, vsekakor pa smo sicer proti jezikovnemu označevanju (ali razlikovanju) nekaterih oblik družinskega življenja od drugih.

pa je izrazita tudi na ravni izrazja in tradicij, celo javnih iniciativ ali akcij.² Seveda se kot odziv negativnim ali pomanjkljivim reprezentacijam raznolikosti družinskega življenja pojavljajo tudi afirmativne akcije (glej npr. Bercht 2006), vendar je, kot opozarja Darja Zaviršek za primer istospolnih družin, pogosto vse breme poučevanja vzgojiteljic in učiteljic, izobraževanja okolice in opozarjanja na različnost, kar naj bi vodilo k strpnejši družbi, odloženo predvsem na same starše (Zaviršek 2008).

Nevidnost v pravnem smislu generira, uokvirja in ohranja tudi kulturna, simbolna izključenost oz. neenakovrednost socialnih družinskih razmerij, še zlasti v primeru istospolnih družin, za katere lahko trdimo, da so družbeno nezaželeni obliki družinskega bivanja. Kot v začaranem krogu pa zaradi pomanjkanja pravnega priznanja in pravno urejenih razmerij starši v istospolnih družinah, ki niso biološko povezani z otroki, težko uveljavljajo starševsko identiteto v sferi javnega (cf. Hequembourg, Farrell 1999). Če morda raznospolni starši, ki skrbijo za otroke svojih partnerjev in partnerk v razširjenih, dopolnjenih, adoptivnih ali heterolognih inseminacijskih družinah, vsaj v javnih očeh, skozi pogled okolice (pogosto) veljajo za »prave« starše, pa je odziv, na katerega vedno znova naletijo starši v istospolnih družinah, nekako tak: »Ja, čigav pa je potem ta otrok?« in »Katera pa je njegova prava mama?«

Toda kako lahko v današnjem času sploh še jemljemo biološko vez kot imperativ?³

»Namesto da gledamo, ‚kakšne so‘ družine, bi morali gledati s stališča, ‚kaj delajo‘,«

² Konferenca o LGBT družinah, ki jo je v marcu 2008 v Ljubljani organizirala Legebitra v sodelovanju z ILGA Europe in ki je bila pospremljena z plakati, ki prikazujejo dve osebi istega spola in zagovarjajo različnost družin, je takoj naletela na odziv javnosti, ki je oblikovala »Petico za ohranitev svetosti pojma družine«.

³ Kako bi lahko v zvezi z njim govorili o razmerjih z otrokom, ki ga vzgajata neplodna starša; za spočetje otroka sta bila potrebna dva darovalca, moški, ki je daroval seme in je torej genetski oče otroka, ženska, ki je darovala jajčece in je torej genetska mati otroka, in morda še nadomestna mati, ki je otroka donosila (tudi z njo je otrok biološko povezan). Kdo od teh petih oseb je torej »pravi« starš otroka?

pravi Švab (2003: 65); paralelno se mora tudi definicija starševstva premikati, če uporabim terminologijo Judith Butler, k »performativni« dimenziji odnosov v družini: družina je nekaj, kar »delamo«, ne pa neka brezčasna in nespremenljiva entiteta. G. A. Dunne npr. ugotavlja, da funkcija, ki jo pripisujemo materinstvu, ni več toliko samo rojevanje, ampak družbeno prepoznanje osebe kot matere (Dunne 2000).

»NARAVNE« IN »DRUGAČNE« DRUŽINE

Spolne identitete in življenjski stili se oblikujejo na presekih etničnih, razrednih, geografskih in drugih kulturnih in družbenih razlik. Trdimo lahko, da je bila družini, ki velja za osnovno celico in »gradnika« družbe, homoseksualnost pravzaprav vseskozi antiteza; istospolni pari in posamezniki so tradicionalno izključeni iz okvirov konvencionalnega družinskega življenja. Ustvarjanje družine, reprodukcija je (med drugim) tako rabila kot očitnik in argument domnevne manjvrednosti in nenaravnosti istospolnih razmerij (homoseksualci kot »suhe veje« družbe), po drugi strani pa kot grožnja oz. regulacija; reprodukcija istospolnih oseb kot nezaželeni ali celo onemogočana (odrekanje pravice istospolno usmerjenim ženskam do asistiranega oploditve in onemogočanje urejenega nadomestnega materinstva za istospolne moške). V tem okviru reprodukcija velja za izključno heteroseksualno domeno, kar naj bi določala narava, sankcionirali religija in znanost, podpirala pa zakonska ureditev.

Odklanjanje in strah pred »novimi« družinskimi oblikami se oblikuje (tudi) na podlagi treh izzivov, ki jih istospolno starševstvo postavlja normativnemu, kot sta na primeru lezbičnih družin z izkušnjo umetne oploditve pokazali E. Haimes in K. Weiner (2000):

- ideološkega, ker zmanjšuje pomen spolno določenih vlog in fantazij o tem, kdo, kaj in kakšen je oče/mati,
- strukturnega, ker spreminja družinsko konstelacijo, ki je tako dobro »utečena« v družbenih razmerjih,

- biogenetskega, ker izničuje idejo o vsemogočni reproduktivni potenci izključno znotraj raznospolne družine in pokaže, da se je mogoče pri reprodukciji izogniti heteroseksualnim spolnim odnosom in celo pomoči medicine.

Kath Weston je v svojem zdaj že slavnem delu *Families We Choose* (1991) na temo družin v homoseksualni populaciji pisala o kulturnih matricah in dveh vrstah vezi, krvnih in izbirnih. Zatem se je oblikovala še cela zaloga literature o »družinah, ki si jih izberemo«, in o načinih, s katerimi se GLBT populacija spopada s prevlado heteroseksualne normativnosti v vsakdanjem življenju, socialnih politikah itn. »Izbira« je pojem, ki evocira potencialno avtonomijo, nabor možnosti in privilegij odločanja; obenem pa nam lahko sintagma, ki jo je oblikovala K. Weston, govori tudi o skupini, ki včasih enostavno nima izbire – svoje polje odnosov in intimnosti si mora ustvariti na novo, še toliko močneje s prijatelji, da bi oblikovala nove družinske, sorodniške vezi tam, kjer so bile pretrgane krvne. Namesto družine, v katero smo postavljeni z rojstvom, se nova sorodniška mreža oblikuje na podlagi intimnih razmerij, skrbi, varnosti, podpore, zaupanja. Obenem pa pojem izbire nakazuje še nekaj; izberemo si tisto, kar nam ni bilo že samo po sebi dano. Kadar se partnerji istega spola odločijo, da bodo postali starši, da bodo svojo »partnersko družino« razširili z otrokom, gre vselej za zavestno odločitev, za izbiro. K. Weston v svoji študiji, ki temelji na njenem raziskovanju v San Franciscu, sicer ni pisala le o družinah otrok in staršev, ampak predvsem o družinah kot skupnostih, ki jih lahko sestavljajo prijatelji (obeh spolov), (bivši) parterji ali kakršne koli podporne mreže. Na njeno monografijo se navezujem zlasti zato, ker je pokazala pomen vezi, ki niso biološke ali pravne, jih pa posamezniki vrednotijo kot popolnoma legitimne.

Obenem lahko ob pojmu »izbirna družina« omenimo še eno dilemo, s katero se srečujejo literatura in tematizacije istospolnih družinskih konstelacij. Sintagma »izbirne družine« je eden od načinov, kako študije, znanstvene obravnave ali pa publicistika in mediji poimenujejo

družine istospolnih partnerskih zvez; druga imena so alternativne družine, netradicionalne družine, socialne družine itn. (glede poimenovanj cf. Urek 2005, Švab 2002, Švab, Urek 2006). Družine istospolnih partnerskih zvez se od ostalih družin tako razlikujejo že po imenu, zaznamovane so kot drugačne in s tem kot »druge« – njihova pripisana simbolna vrednost je manjša. Dilema glede poimenovanj(a) je vsekakor zanimiva, saj naj bi bil cilj demokratične družbe v različnosti in enakopravnosti in ne toliko v enakosti in le iz nje izhajajoči enakopravnosti, očitno pa je, da se je takim oznakam v tem trenutku, kot kaže, nemogoče izogniti. Morda leži upanje v poskusu reiteracije teh pojmov?⁴

Na popularno vprašanje, kaj je tisto, kar je drugačno ali različno in kaj tisto, kar je enako ali skupno, bi morda lahko odgovorili z izjavo (socialne) mame iz lezbične družine:

Preprosto povedano, smo *queer* starši, biološki in nebiološki starši otrok, ki ustvarjamo ali si želimo ustvarjati čustvena in spolna razmerja (tudi) z istim spolom. Naše družine niso vnaprej določene glede na spol in število staršev, zato jih ne ločimo na popolne in nepopolne, ampak so vse popolne. Naši otroci imajo lahko enega ali več staršev ženskega in/ali moškega spola. Starši so biološki in/ali nebiološki, vsi pa smo starši, ki si za svoje otroke želimo vse najboljše in svoje starševstvo obravnavamo z veliko mero odgovornosti. Queer staršem se otrok ne more »ponesrečiti«, ampak ga moramo skrbno načrtovati, zato pri nas nezaželenih otrok ni! (Anja, socialna mama.)

METODA RAZISKOVANJA

Čprav tuje raziskave in razprave pogosto govorijo o gejevskih, lezbičnih, biseksualnih in transspolnih družinah (GLBT, pogosto tudi GLBTQ, Joos, Broad 2007; cf. tudi

⁴ Opozoriti velja, da tudi ni splošno veljavnega konsenza glede uporabe edninske ali množinske oblike pojma družina; edninska oblika deluje kot generični pojem, množinska pa zastopa raznovrstnost družinskih praks.

mednarodno konferenco, ki jo je organizirala Legebitra v sodelovanju z ILGA Europe med 4. in 6. 3. 2008 v Ljubljani: *Different families, same rights: LGBT Families in Europe*), pa v tej raziskavi govorim o istospolnih družinah, saj sem bila osredinjena na socialno-pravni status, ki izvira iz dejstva, da sta starša osebi istega spola (nismo pa spraševali po spolni identiteti ali orientaciji). Ob raziskavi ne trdim, da se na splošno vsi starši identificirajo kot homoseksualni ali da vsi svojo družinsko ureditev poimenujejo istospolna družina ali družina istospolnih staršev. Uporabljam pa oznaki socialni in biološki starši: ne zato, ker bi bile med njimi razlike v starševstvu, ampak zato, ker je tako razlikovanje ključno za eno od perspektiv te študije – raziskovati življenjski svet in ovire, s katerimi se srečujejo starši, ki s svojimi otroki niso povezani biološko.

Vzorec pričujoče kvalitativne raziskave sestavlja 10 oseb iz 7 istospolnih družin, z njimi so bili opravljeni poglobljeni, pol-strukturirani intervjuji. 6 intervjuvanih oseb so bile lezbični pari z otroki in intervjuji so bili opravljeni z obema partnerkama naenkrat; v ostalih štirih primerih pa so bili opravljeni posamezni intervjuji (dve respondentki in dva respondenta). Čeprav je šlo primarno za raziskovanje perspektive socialnih staršev v istospolnih družinah, me je zanimal tudi pogled bioloških staršev na razmerja, ki se oblikujejo znotraj situacije, kjer je lahko največ eden od staršev biološko povezan z otrokom. Obenem so skupni intervjuji socialnega starša in biološkega starša tudi ena od omejitev te raziskave (morda bi lahko imel kateri od socialnih staršev zaradi prisotnosti biološkega starša zadržke v odgovarjanju in seveda tudi narobe); vseeno sem se odločila, da dam partnerjema možnost, da se odločita, kako želita sodelovati v intervjuju. Menim, da so skupni intervjuji omogočili še bogatejšo, pristnejšo komunikacijo o odnosih v družini. 5 raziskovanih družin so sestavljale ženske, 2 družini pa moški. Vse družine so imele v času raziskave najmanj enega otroka, ki je biološko povezan z enim od staršev; dve družini imata dva otroka, v eni je biološka mati obeh ista ženska, v drugi pa je vsaka od partnerk biološka mati enega od

otrok. Skupaj je bilo v času opravljanja intervjujev v 7 družinah 9 otrok; trije otroci so bili rojeni v heteroseksualnih zvezah, štirje otroci so bili spočeti s pomočjo umetne oploditve doma ali na tujih klinikah, eden od otrok je bil spočet med spolnim odnosom z moškim, otroka dveh moških staršev je donosila nadomestna mama - reproduktivni material za oploditev sta prispevala oba (moška) partnerja.

V petih družinah je bila odločitev za otroka skupna odločitev partnerjev v istospolni partnerski zvezi, ki sta si skupaj ustvarila družino. Ta kriterij je pri spremljanju odgovorov respondentov ključnega pomena, saj lahko pričakujemo, da skupna odločitev za otroka predpostavlja tudi aspiracijo po večji enakovrednosti glede starševske vloge in starševskega statusa. Ostali dve družini sta poročali o intenzivnem vključevanju partnerjev v družinsko življenje.

Vse osebe živijo v urbanem okolju. Demografskih značilnosti (starost, izobrazba, etničnost itn.) v tej raziskavi nisem upoštevala kot relevantnih za interpretacijo, zlasti zaradi majhnosti vzorca in zato, ker se pri kodiranju niso pokazale kot pomembne. Raziskava tudi ni ponderana glede na kategorijo spola; zajema 8 žensk in 2 moška, pri tem pa premisleki v raziskavi ne zajemajo razlik med spoloma pri starševanju ali družbenem položaju niti ne klasificiramo drugih razlik, ki bi v situaciji starševanja nastale zaradi spola. Čeprav je govora o mamah in očetih, je fokus raziskave vseskozi na starših (naj bodo to ženske ali moški).

Vsak intervju je trajal od 50 do 90 minut in je bil z dovoljenjem sodelujočih posnet in v celoti transkribiran. Polstrukturiran poglobljeni intervju je bil sestavljen iz serije odprtih vprašanj kot: »Povejte mi kaj o tem, kako ste postali starši.« Da bi bilo mogoče opisati in raziskati življenjski svet in doživljanje starševstva pri respondentih, je bila uporabljena večstopenjska analiza, ki temelji na konceptualnem razumevanju bistva ali podlage, okvira izkušenj oseb, s katerimi so bili opravljeni poglobljeni intervjuji.

Obseg raziskave oz. število in struktura sodelujočih ne omogoča ugotovitev ali sklepov,

ki bi jih lahko generalizirali na populacijo istospolnih družin. Raziskovana skupina je v našem prostoru domnevno majhna (lahko pa sklepamo, da je primerljiva s primerljivimi državami v Evropi), zaradi nevarnosti družbene stigme pa pogosto tudi skrita, anonimna in nedostopna.⁵ Vzorec je zelo homogen, omejen pa je tudi z vrsto vzorčenja, ki je potekalo prek skupnih socialnih mrež respondentov z metodo snežne kepe (metoda *snow-ball*); če je na eni strani ta omogočila rekrutacijo novih sodelujočih prek prijateljskih in drugih socialnih mrež, pa je obenem omogočila komunikacijo le z določeno mrežo ljudi. Iskanje oseb, ki bi želele sodelovati v raziskavi, se je sicer začelo z objavo oglasa oz. povabila na glavnih GLBT interesnih slovenskih on-line forumih in na forumu Rozalija, ki je bil ustanovljen prav kot on-line prostor istospolnih staršev. Večina respondentov (razen dveh) je oglas videla na medmrežju, vendar je med njimi potekala tudi osebna komunikacija glede sodelovanja v raziskavi.

Empirični del raziskave se je pričel v juniju 2007, zadnji intervju je bil opravljen januarja 2008. Imena v raziskavi so spremenjena; izbrana so po ključu imen na koledarju – datum intervjuja je tako dal psevdonom, ki sem ga pripisala respondentu/respondentki; če sem intervjuvala obe partnerki, sem eni od njiju izbrala ime tako, da sem v koledarju poiskala prvo naslednje ime, ki se začne z isto začetnico. Zaradi zagotavljanja anonimnosti ni navedena niti starost avtorjev citiranih izjav (sodelujoči so bili v starostnem razponu 27–47 let). Označen je status govork, govorcev: biološka mama, oče (bm, bo), socialna mama, oče (sm, so), mama, oče, ki je obenem biološka in socialna (bsm, bso). Nekateri citati izvirajo iz foruma Rozalija, ki je namenjen istospolnim staršem in bodočim staršem (kar pa ni pogoj za prijavo

na forum). Označeni so samo z imenom, ki je spremenjeno; izbrano je naključno glede na prva imena, ki se pojavijo na koledarju v marcu, ko sem jih od tam tudi črpala (ti citati nimajo oznake glede starševskega statusa). Za te izjave menim, da so zanimiv vir podatkov – citate s foruma sem uporabila za dodatno ilustracijo tem in pogledov. Med objavami na forumu je mogoče najti številna mnenja, izkušnje, želje in težave staršev iz istospolnih družin. Od oseb, katerih on-line objave sem želela uporabiti v svoji raziskavi, sem pridobila soglasje za objavo.

Namen raziskave ni bil poiskati kriterijev ali oblikovati trditve, ki bi veljale za vse ali večino staršev v istospolnih družinah; standardi verjetnosti ali zanesljivosti so bili fokusirani na čim bolj verodostojno interpretacijo realnosti, kot jo doživljajo udeleženci raziskave. V ta namen so sodelujoči na vpogled prejeli ugotovitve in sklepe te raziskave in so imeli možnost podati svoje mnenje, kritiko, predloge ali zahteve.⁶ Raziskava je eksplorativna in zelo široko zastavljena; ni osredinjena na eno samo temo ali aspekt starševstva v istospolnih družinah, niti ni omejena glede na spol staršev (oboje bo naloga prihodnjih raziskav).

MED ŽELJO IN PRAKSO

Zaloga literature, raziskav in znanstvenih in poljudnih tematizacij istospolnega starševstva je v tujini (s tem mislim na literaturo, ki mi je bila dostopna – nastala je v ZDA, Evropi ali Izraelu) že precej obsežna. Pri nas na to temo nastajajo diplomske (npr. Berce 1998) in magistrske naloge (npr. Kajdič 2007, Jakomin 2006),⁷ temo obravnavajo ali jo v svoje razprave vključujejo tudi raziskovalci kot avtorji znanstvenih ali poljudnih prispevkov (le nekaj zgledov: Švab 2001, 2002, 2003, Greif 2002, Švab, Kuhar 2004, Urek 2005, Švab, Urek 2006, Sobočan 2008, Zaviršek 2006, 2008),

⁵ Število otrok, ki odraščajo v istospolnih družinah v ZDA, naj bi po ocenah segalo vse do 14 milijonov otrok (podatki American Bar Association, American Civil Liberties Union, Lambda Legal Defense & Education Fund, National Adoption Information Clearinghouse). Vendar tudi te ocene niso verodostojne, saj veliko družin, tako kot drugje po svetu, živi skrito družinsko življenje.

⁶ S krajšim komentarjem se je odzval le eden od respondentov.

⁷ Za natančno število tematizacij glej katalog, ki ga pripravlja fakulteta za družbene vede.

občasno pa se teme lotijo tudi mediji (žal pa nam okvir te raziskave ne dopušča pregleda še te ravni).

Podatke, ki so morda pomembnejši za pričujočo raziskavo v smislu, da lahko orišejo ozadje položaja istospolnih družin pri nas (tako znotraj istospolne populacije kot tudi z vidika javnega mnenja), črpam iz dveh virov, iz raziskave med geji in lezbijkami in iz telefonske javnomnenjske raziskave, ki sta nastali l. 2004 in 2006.

Raziskava »Družinski in socialni konteksti življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji«, ki sta jo izvedla Alenka Švab in Roman Kuhar (Švab, Kuhar 2004), je na vzorcu 443 respondentov (292 moških, 151 žensk) pokazala, da si 39,7 % anketiranih oseb želi otroka, 37,5 % pa si otroka ne želi (ostali so neodločeni). Vendar želja po otrocih s starostjo upada, saj si v starostni skupini 31–40 let otroka želi 30 % anketiranih oseb, pri starejših od 41 let pa le še 15,4 %. Dodatno je raziskovanje v fokusnih skupinah s populacijo, ki je bila vključena v anketno raziskovanje, pokazalo, da je ideja o otrocih potlačena; geji in lezbijke namreč menijo, da so realne možnosti za to, da bi imeli otroka, majhne, nekateri celo čutijo, da jim »morda pravica do otrok res ne pripada« (Švab, Kuhar 2005: 107). Anketa je spraševala tudi po različnih možnostih za starševstvo; kot najbolj verjetna je bila najpogosteje izbrana možnost umetne oploditve v tujini (45,4 %), sledi umetna oploditev pri nas (35,7 %), nato »dogovor« z drugim gejem, lezbijko (28,3 %), »dogovor« z drugo heteroseksualno osebo (29,8 %) in posvojitev, če/ko bo mogoča (13,7 %). Na vprašanje, ali že imajo otroke, jih je 96% odgovorilo, da ne, ostali (15 oseb) pa so odgovorili pritrdilno; otroke imajo iz heteroseksualne zveze (3,1 %), s pomočjo umetne oploditve (0,2 %) ali »po dogovoru« (0,2 %).

Drugo raziskavo, na katero želim opozoriti, je izvedla agencija Delo Stik 26. in 27. julija 2006 po telefonu na temo istospolnih partnerstev; v njej je sodelovalo 408 anketirancev (212 žensk in 197 moških): le 35 % anketiranih bi dovolilo, da istospolni par posvoji in vzgaja otroka (Kajdič 2007: 15). Eurobarometer

66 (European Commission 2006) je pokazal, da bi v Sloveniji 31 % prebivalcev dovolilo istospolnim parom, da se poročijo (Evropsko povprečje 25 držav je dalo rezultat 44 %), in da bi 17 % prebivalcev Slovenije dovolilo istospolnim partnerjem, da posvojijo otroka (EU povprečje 32 %, nižji procent kot pri nas je še v Estoniji, na Madžarskem, v Litvi, na Slovaškem, v Grčiji, na Cipru, v Latviji, na Malti in na Poljskem).

Ob javnem mnenju, ki očitno v veliki meri verjame, da istospolni starši ne bi smeli imeti možnosti posvojitve otrok, obstajajo tudi različni uradni dokumenti in pozivi proti starševstvu v istospolnih družinah; tako je kongregacija za verski nauk izdala »Nekaj razmislekov glede zakonodajnega predloga o nediskriminaciji homoseksualnih oseb« (1992), kjer lahko preberemo, da je istospolna usmerjenost zadosten razlog, da se pri oddaji otrok v posvojitev ali rejništvo izvaja diskriminacija, ki tako ni nepravična (po Kuhar 2004: 37). Dokaz, da želja po posvojitvi otrok ali umetni oploditvi za istospolne osebe ni legitimna in se ji ne sme zadostiti in da to ni diskriminacija (ki po ustavi ni dovoljena), pa je tudi naša zakonsko-pravna ureditev na teh področjih, ki izključuje istospolne pare.

Na kaj se lahko torej istospolne družine sploh oprejo, če prepoznajo, da so diskriminirane v zakonu in praksi? Dokumenti, ki urejajo pravice družine in enakosti in na katere se lahko sklicujejo tudi družine istospolnih partnerjev (Hodson 2007), so deklaracija o človekovih pravicah (1948), evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1950), mednarodni sporazum o državljanskih in političnih pravicah (1966), mednarodni sporazum o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966), konvencija o otrokovih pravicah (1989) in listina temeljnih pravic Evropske unije (2000).

Glede oblikovanja družine v Evropski uniji je bila v letu 2007 že v devetih evropskih državah mogoča posvojitev v istospolnih družinah; posvojitev otroka partnerke/partnerja (otroka, ki je biološko povezan z enim od staršev) omogočajo Belgija, Danska, Islandija, Nemčija,

Nizozemska, Norveška, Španija, Švedska in Velika Britanija (Anglija, Wales in Škotska); skupno posvojitev (otroka, ki ni biološko povezan z nobenim od partnerjev) omogočajo Belgija, Islandija, Nizozemska, Španija, Švedska in Velika Britanija (Bonini Baraldi 2007). Po svetu je mogoče otroka posvojiti tudi v Južni Afriki, Tasmaniji, Zahodni Avstraliji in nekaterih zveznih državah ZDA.

Pogosto se zato istospolni pari, ki se želijo boriti proti (pravni) diskriminaciji v Evropi in Združenih državah, odločajo za pravdne procese oz. civilne tožbe, pri čemer se sklicujejo na pravice, izhajajoče iz dokumentov, ki prepovedujejo diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti; tako se oblikujejo precedenčni primeri, ki so lahko opora pri nadaljnjem delovanju na tem področju. Tožbe se začnejo na nacionalni ravni, v primeru Evrope pa pogosto napredujejo do evropskega sodišča za človekove pravice, ki presoja, ali so bile kršene (sodba je v tem primeru obvezujoča v kateri koli državi članici Sveta Evrope). Za tako pot se lahko seveda odločijo le tisti, ki so pripravljeni na javno izpostavljanje in dolgotrajne, pogosto tudi drage pravne poti.

Izključenost istospolnih družin na pravnem področju pomeni resno oviro za polno družinsko življenje, ki je omejeno na več ravneh (cf. Hodson 2007, Bell 2003). Pri nas določa dolžnosti in pravice znotraj družin zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZDR, *Ur. l. RS*, 65/2005), ki pa govori o zakonski skupnosti kot o skupnosti moža in žene in o roditeljski pravici kot tisti, ki pripada očetu in materi; pojmovanje družinskih razmerij je tako omejeno in ne vključuje razmerij med starši in otroki v istospolnih zvezah. Tudi resolucija o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji (*Ur. l. RS*, 40/1993) kljub svoji dikciji o pluralnosti družinskih oblik in zavzemanju za enakost vseeno daje prednost nuklearnemu družinskemu tipu in med različna družinska razmerja ne vključi istospolnih družin (cf. Švab 2003). Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (ZRIPS), sprejet 22. 6. 2005 (*Ur. l. RS*, 65/2005), ki naj bi urejal razmerja na področju istospolnih zvez,

pa ne ureja razmerij, pravic in dolžnosti do otrok, ki jih ima partnerka ali partner iz časa, preden je stopil/a v istospolno partnerstvo, niti ne ureja pravice do posvojitve otroka partnerke, partnerja in prav tako ne pravice do skupne posvojitve otroka.⁸

Kaj izključenost iz pravnih ureditev pomeni v vsakdanjem življenju? Osebam, ki niso poročene ali ne kohabitirajo s partnerjem nasprotnega spola, je onemogočena oz. zavrnjena pravica do biomedicinske pomoči na področju reprodukcije (neurejeno pa je tudi področje nadomestnega materinstva) in torej pravica do tega, da bi si ustvarili družino. Podobno je v primeru skupne posvojitve obeh partnerk ali partnerjev istega spola, saj ta ni mogoča. Kot meni Barbara Novak, istospolni registrirani partner lahko posvoji (biološkega) otroka svojega partnerja – možna je enostranska posvojitve s soglasjem drugega partnerja, a le če otrok nima drugega starša (Blažič 2008). Če otroku umre biološki starš oz. ostane brez staršev v pravnem smislu, se pri dodelitvi skrbništva upoštevajo splošna pravila – otrokove koristi, kjer se še zlasti upošteva, »pri kateri osebi bo otrok imel največ podpore pri izgradnji svoje osebnosti ter pri kateri osebi bo otrok imel možnost ohraniti obstoječa razmerja do zunanjega sveta« (Blažič 2008). V času pričujoče raziskave nismo našli podatkov o vlogah za dodelitev skrbništva ali posvojitve, ki bi jih vložili istospolni partnerji bioloških staršev

⁸ ZRIPS ureja le nekatere okoliščine oz. določa le nekatere pravne posledice (na področju premoženjskih pravic, pravica do preživljanja in stanovanjske varnosti, pravice v primeru bolezni, dedovanja in dolžnost medsebojne pomoči in preživljanja); brez pravic ostajajo istospolni pari na področju socialnega, zdravstvenega, pokojninskega in drugega zavarovanja po partnerju, pa tudi na področju različnih pravnih in drugih življenjskih okoliščin, v katerih se znajdejo svojci (odvzem prostosti, smrt, procesne pravice svojcev itn.). Zakon predpisuje zlasti veliko dolžnosti, ki veljajo med partnerjema, ne dodeljuje pa tudi pravic, ki naj bi iz tega naslova izhajale (davčne olajšave, nadomestilo za nego itn.) (cf. ŠKUC-LL in ŠKUC MAGNUS 2005).

otroka, zato ne moremo soditi, ali ni morda istospolna usmerjenost prosilca okoliščina, ki po mnenju pristojnih pomeni oviro za otrokove koristi. Zagotovo pa lahko trdimo, da je vez med socialnim staršem in otrokom zelo ranljiva in ogrožena zaradi zunanjih dejavnikov. Na praktični ravni se to pokaže kot večkratno pomanjkanje; socialni starši ne morejo odločati o otroku v primeru zdravstvene oskrbe ali posegov, za svojega otroka ne morejo uveljavljati porodniškega ali bolniškega dopusta, ne morejo opravljati povsem običajnih reči, kot je npr. svobodno potovati z otrokom v tujino. Pari, kjer sta partnerki/partnerja različnih narodnosti, nimajo možnosti, da bi uveljavljali pravice do bivanja ali državljanstva iz naslova poroke; lahko se zgodi, da jim je preprečeno bivanje v eni državi, kar pomeni ločitev od partnerja in otroka. Podobno je s stanovanjsko pravico, če partner, ki je lastnik nepremičnine, umre. Tudi na področju delovnega prava so istospolne družine prikrajšane za pravice, ki izhajajo iz podpor družinam (npr. starševski in bolniški dopust); podobno velja tudi za prejetje posmrtnine po partnerju ali starševske pokojnine za otroke, katerih socialni starši so umrli. Izključene so tudi posebne pravice na področju dedovanja (otroci ne morejo dedovati premoženja po svojih socialnih starših) in urejanje finančne podpore v primeru, da se partnerki/partnerja razideta. Socialni starši nimajo pravice do davčnih olajšav za vzdrževane družinske člane, v tem trenutku pa je aktualno tudi vprašanje možnosti brezplačnega vrtca za drugega otroka (npr. v družinah, kjer je vsaka mama biološko povezana z enim otrokom).

Leta 2006 je skupina mednarodnih strokovnjakov (akademikov, pravnikov, aktivistov, članov odborov v Združenih narodih itn.) sprejela listino z imenom »Yogykartska načela o uporabi mednarodnega zakona o človekovih pravicah v odnosu do spolne usmerjenosti in spolne identitete« (Hodson 2007: 53). Načelo št. 24 iz te listine se glasi: »Vsakdo ima pravico, da ustvari družino, ne glede na spolno usmerjenost ali spolno identiteto. Družine obstajajo v različnih oblikah. Nobena družina ne sme biti tarča diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti ali

spolne identitete katerega koli člana družine.« (Hodson 2007: 53, glej dodatek I.)

ŽIVLJENJE V ISTOSPOLNIH DRUŽINAH

Odnosi (pravice in dolžnosti) med otroki in njihovimi socialnimi starši v istospolnih družinah pri nas niso pravno urejeni, kar je zagotovo povezano tudi z javnim diskurzom o istospolnih partnerstvih in družinah.

Najpogostejši predsodki, ki so osnova nasprotovanju legitimnosti družin istospolnih partnerskih zvez, so povezani z domnevno kvarnimi vplivi na otroke, ki živijo v takih skupnostih. Številne študije v tujini so že pokazale, da ni nobenih razlik med otroki, ki odrastejo v istospolnih družinah, in tistimi, ki odrastejo v raznospolnih družinah, ne v otroštvu ne v mladosti in ne v odrasli dobi. Na Švedskem je posebna vladna komisija, katere naloga je bila preučiti življenje otrok v istospolnih družinah, ugotovila, da homoseksualna identiteta staršev ni nekompatibilna z učinkovitim starševanjem in da ne vpliva negativno na otroke (SOU 2001 po Ryan–Flood 2005: 192). Ameriško pediatrično združenje (po Perrin 2002) in Ameriško psihološko združenje (po Lesbian & Gay Parenting 2005) sta izdala poročila, ki zajemajo pregled številnih raziskav na temo starševstva, odraščanja itn. v istospolnih družinah, in obe dokazujeta, da empirični podatki in spoznanja ne podpirajo splošnih predsodkov in stereotipov o življenju v istospolnih družinah.

Nobenih empiričnih dokazov ni, da bi lezbijke in geji starševali slabše kot heteroseksualna populacija (cf. Victor, Fish 1995, Patterson, Chan 1996, Brewaeys, Hall 1997, Parks 1998, Tasker 1999, Patterson 2000, Stacey, Biblarz 2001, Perrin 2002, Anderssen *et al.* 2002); o tem poroča tudi Ameriško pediatrično združenje (Perrin 2002). Najpogostejša razlika med istospolnimi in raznospolnimi starši je le bolj enakovredna delitev dela in starševskih obveznosti (Flaks *et al.* 1995, Reimann 1997, Chan *et al.* 1998 b, Stacey, Biblarz 2001, Tuten, August 2006). Raziskave so pokazale, da so otroci iz istospolnih družin (večji del raziskav

je posvečen lezbičnim družinam, nekatere gejevskim) dobro prilagojeni v svojem osebnem in socialnem razvoju (Patterson 1994, Tasker, Golombok 1997, Chan *et al.* 1998 a, Wainright *et al.* 2004), da ne doživljajo kriz ali stisk v duševnem zdravju nič pogosteje kot osebe, ki so odrasle v raznospolnih družinah (Golombok *et al.* 1983, Tasker, Golombok 1997), da ne doživljajo več vrstniškega nasilja kot ostali otroci (Tasker, Golombok 1997, Vanfraussen *et al.* 2002, Lindsay *et al.* 2006), da njihova spolna usmerjenost ni bolj pogosto homoseksualna kot pri populaciji, ki je odrasla v raznospolnih družinah, in da so njihove spolne vloge jasno definirane (Green *et al.* 1986, Gottman 1990, Tasker, Golombok 1997, Golombok 2000, Wainright *et al.* 2004). Študije so tudi pokazale, da so v lezbičnih družinah, kjer se je otrok rodil v lezbični zvezi, odnosi med starši in otrokom kvalitetnejši (Flaks *et al.* 1995, Brewaeys *et al.* 1997, Golombok *et al.* 1997), zavedanje in odgovornost glede starševskih spretnosti pa večja (Chan *et al.* 1998a) kot v heteroseksualnih družinah. Kvaliteta odnosov med otroki in socialnimi materami je primerljiva z odnosi med otroki in biološkimi materami (Vanfraussen *et al.* 2003, Bennett 2003).

Tisto, kar je značilno za istospolne družine v primerjavi z raznospolnimi, pa je razvijanje strategij za uveljavljanje legitimite svojega družinskega življenja, kar je nujna posledica neurejenih pravnih razmerij in zakonodajnih pomanjkljivosti. V ameriških zveznih državah s pravno situacijo, podobno naši, je mogoče zaslediti, da se mnogi istospolni starši v očeh javnih institucij ne razkrijejo zaradi strahu, da bi jim odvzeli otroke (*cf.* Lesbian & Gay Parenting 2005). Primerjalna študija med lezbičnimi pari, ki so se odločili za starševstvo na Švedskem in Irskem, je denimo pokazala, da švedski pari pogosteje izberejo vključenega darovalca semena, ki bo imel pozneje tudi očetovsko vlogo v otrokovem življenju, medtem ko so se ženske na Irskem, kjer je zakonodaja manj naklonjena istospolnim parom, odločale za anonimne darovalce (Ryan–Flood 2005). Morda bi lahko sklepali, da je strah pred tem, da bi biološki oče potencialno terjal pravice

do otroka, na Irskem vplival na »izključevanje« darovalcev, na Švedskem pa so se ženske odločale za vključenost moških, saj je pravni status socialnega starša, v tem primeru socialne mame, bolj dorečen.

Bergen, Suter in Daas (2006) so predstavili strategije, s katerimi poskušajo istospolne lezbične družine v tistih zveznih državah ZDA, kjer ni mogoča posvojitev ali priznanje starševstva za drugega starša istega spola, zavarovati starševski status socialnih staršev. Te strategije so konstruirane na treh ravneh – s poimenovanjem staršev (kako otrok poimenuje starše; čim bolj enakovredno poimenovanje biološkega in socialnega starša krepi povezanost na simbolni ravni, starševsko identiteto in avtoriteto), s poimenovanjem otroka (vključevanje socialne mame s tem, da je otroku dodeljen tudi njen priimek) in s pravnimi sredstvi (to so pravna pooblastila – npr. za odločanje v bolnici, starševski dogovori, rojstni listi) (Bergen *et al.* 2006). Istospolne družine morajo namreč zbirati, kopičiti materiale, ki dokazujejo, da so zares družina in zlasti da je starševski status socialnega starša povsem legitimen. Kot poročajo Bergen, Suter in Daas (2006), se morajo na ozadju pomanjkanja pravnih pravic truditi za legitimizacijo vloge socialne matere in ta proces poimenujejo ustvarjanje »papirnih sledi« – pooblastil, oporok, vseh pravnih dokumentov, fotografij, raznovrstnih dokazil o vključenosti v otrokovo življenje in skrbi zanj, ki jih zbirajo za primer, če bi moral socialni starš na sodišču dokazovati starševsko vez z otrokom (Bergen *et al.* 2006).

ISTOSPOLNE DRUŽINE V SLOVENIJI

Pri načrtovanju pričujoče raziskave sem predvidevala dvoje. Prvič, da bodo narativne zgodbe, ki mi jih bodo posredovali intervjuvanci, do določene mere primerljive s tistimi po drugih evropskih državah – da dojemajo svoje družinsko življenje kot običajno in enakovredno raznospolnim/biološkim oblikam družinskega življenja, da so odnosi v istospolnih družinah med biološkimi in socialnimi starši enakopravnejši glede delitve dela in starševanja

in da so glede svojega starševanja starši v istospolnih družinah odgovornejši. Drugič, da bodo istospolni starši zaznavali določeno diskriminacijo in ovire v javnem življenju, ki izvirajo iz pravnih deficitov in družbeno-kulturnih diskurzov. Obenem sem želela respondentom v intervjujih prepustiti veliko prostora, v katerem so se sami navezali na teme, ki se jim zdijo pomembne – te teme navajam kot pomembne za življenjski svet istospolnih družin.

V intervjujih s starši iz istospolnih družin v Sloveniji je bilo mogoče kot pomembne za govorce identificirati več tem (nekatero so bile specifične za lezbične družine, zato tam govorim le o mamah). Shematično bi jih lahko razdelili na dve skupini. V prvi so tiste, ki so tesneje povezane z dinamiko znotraj družine – enakost (enakovredni odnosi v družini, tudi kar se tiče delitve dela – ni spolno predpisanih vlog), iskrenost (z otroki), ljubezen (želja po otroku in skrb in navezanost v družini), (ne)anonimnost (kakšna je vloga drugega biološkega starša – ima za otroka identiteto starša ali drugačno, nestarševsko identiteto), identiteta (soočenje vlog, presečišče lezbijka-mama). V drugo skupino bi lahko uvrstili teme, ki jasneje opisujejo položaj družine v družbi – nevidnost (socialnega starša, družine kot enote), starševske spretnosti (odgovornost, da pripraviš otroka na vsakdanje izzive) in skupnost (pomen podporne mreže – osebne podporne mreže in skupnosti roza mamic), vključenost (želja po enakopravnosti družin na ravni vsakdanjega življenja), »normalnost« (koncept enakosti z raznospolnimi družinami), razkritje (pomen razkritja in vidnosti za odnos javnosti do družine).

LJUBEZEN

Zgodbe o družinskem življenju se začnejo z željo po otroku. Skoraj vsi sogovorniki so mi povedali, da so vedeli, da bodo nekoč imeli otroka.

Jaz sem vedela, da bom enkrat imela otroka. Še preden sem bila v tej zvezi [z žensko]. In ona mi je rekla: Saj lahko imaš pa družino tudi z mano. Nikoli ni bilo vprašanja, da družine ne bi bilo. (Suzana, sm.)

Z leti pa, tam 30 in čez, pa se mi je zdelo, da prav iz leta v leto vedno bolj čutim to željo po otroku in to se je res strahotno vedno bolj stopnjevalo. (Alenka, bm.)

Željo po otroku pa globoko definira predvsem vprašanje, kako postati starš. Tu gre seveda zlasti za družine, ki so skupaj načrtovale otroka v okviru istospolne partnerske zveze, manj pa za starše, ki so že imeli otroke iz prejšnjih zvez. Pri slednjih gre predvsem za novo, reorganizirano družinsko bivanje s partnerjem istega spola in vzpostavljanje novih odnosov med otrokom in novim družinskim članom, pogosto pa je prisoten tudi biološki oče otroka.

Drugače je v situacijah, kjer istospolna partnerja oz. partnerki skupaj načrtujeta otroka. Ker pri nas posvojitev za istospolne pare ni mogoča, je bila pri vseh posvojitvah kot možnost za starševstvo izključena. Kljub temu sem večinoma dobila odgovor, da bi razmišljali tudi o posvojitvi, če bi bila posvojitev pravno mogoča za oba starša in manj negotova (v smislu birokracije in dolgotrajnega čakanja na otroka).

Sicer pa je šlo pri odločitvi za starševstvo pri ženskah zlasti za dilemo, za kakšno vrsto oploditve se odločiti; oploditev v tujini (pri nas oploditev z biomedicinsko pomočjo za samske ženske ali ženske, ki živijo v partnerstvu z drugo žensko, ni mogoča), oploditev doma (izven okvirov medicinske asistencije, s kupljenim semenom ali semenom darovalca po dogovoru) ali spolni odnos z moškim. Pri moških, ki so želeli postati starši, pa je šlo za dve možnosti – za dogovor z žensko oz. lezbičnim parom ali za nadomestno materinstvo. Vse naštetje možnosti so bile v vzorcu te raziskave dejansko realizirane; večino informacij so bodoči starši pridobili na svetovnem spletu.

Ne glede na ovire, na katere je mogoče naleteti že na samem začetku, ko partnerki, partnerja načrtujeta zanositev, ob dejstvu, da spočetje v istospolnih zvezah ni nekaj naključnega, pričakovanega ali popolnoma enostavnega, je bil diskurz o starševstvu pri respondentih v tej raziskavi zlasti diskurz o pričakovanju in ljubezni.

Vem le to, da je bila tako močna želja, ki je nikakršni »objektivni« pomisleki ne bi mogli zatreti. Sploh mislim, da je odločitev za otroka zelo intuitivna zadeva, kajti ob racionalnem premisleku bi verjetno vselej našli kup pomislekov ali celo preprek; pa ne govorim le o istospolnem partnerstvu. (Marina.)

Nekateri so o odločitvi za starševstvo razmišljali kot o nečem, za kar so že dolgo vedeli, da se bo zgodilo, drugi pa se nekoliko bolj razmišljali tudi o bodočih življenjskih potekih in situacijah. Lahko bi sklepali, da slednje velja predvsem za starše, ki bodo imeli aktivno vlogo v otrokovem življenju kot socialni starši (zagotovo pa velja upoštevati tudi razlike med ljudmi na osebnostni ravni; nekateri so bolj racionalni, nagnjeni k analiziranju, drugi bolj spontani in se pogosteje ravnajo po občutkih).

Takrat sem že razmišljala o vsem, ne samo o tem, kako bomo zanosili, ampak kako bom šla na roditeljski sestanek, kako me bodo gledali tam – in roditeljski, se spomnim, da je bil ena izmed stvari, kjer sem si poskušala sebe predstavljati. In na neki točki sem si rekla, da to nima smisla, da bomo stvari reševali sproti, ko se bodo pojavile. Če bi se mi zdelo, da obstajajo neke nepremostljive težave, bi rekla ne. Ampak za vse težave, ki sem jih lahko predvidela, sem našla neko pot do rešitve. (Anja, sm.)

Glavni argument vseh staršev proti predsodkom in pomislekom, ki izvirajo iz družbenih predstav o tem, zakaj naj otroci ne bi živeli v istospolnih družinah, je bil argument ljubezni. Vsi starši so prepričani, da je prav ljubezen do otroka pa tudi ljubezen in razumevanje med partnerjema tisti vir, kjer lahko istospolne družine in otroci iz istospolnih družin črpajo moč za spopadanje s kakršnimi koli situacijami.

Jaz sem mnenja, da je ljubezen tista bistvena, na osnovi katere se konec koncev premaga vse neprijetne situacije; trenutke občutka izpostavljenosti ali celo zapostavljenosti v družbi, skratka, ljubezen & družinska harmonija (neglede na obliko družine) so tisti, ki dajejo otroku trdne temelje, samozavest, občutek lastne vrednosti ter varnosti. (Marina.)

ENAKOST

Načrtovanje otroka v partnerstvih, kjer sta oba starša istega spola, ne obsega le vprašanja reprodukcije, ampak tudi odločitev, kdo bo biološki starš otroka. Pri respondentih v tej raziskavi je bila odločitev pogojena s tremi faktorji – starost (starejša partnerka rodi prva), želja partnerja, partnerke, da rodi ali zaplodi otroka, in dejstvo, da druga partnerka že ima otroka, s katerim je povezana biološko.

Partnerja, ki sta se odločila za nadomestno materinstvo, sta želela biti čim bolj enakovredno prisotna pri spočetju otroka:

Odločila sva se za kombiniranje semena pri oploditvi. Tako sva oba bolj »udeležena« v tem, ker tudi na tega otroka gledava kot na najinega otroka. (Klemen, bo, so.)

Razmerja so tudi sicer pri večini zastavljena na precej enakovredno, ne glede na biološke vezi.

Od trenutka, ko vem, da je nastal, je to moj otrok. Čisto od samega začetka. Zraven sem bila na vseh ultrazvokih, pri vseh stvareh. (Suzana, sm.)

Enakost in vključenost v starševanje sta po pripovedovanjih respondentov bolj enakovredni, kot sicer velja za povprečno (heteroseksualno) življenje⁹; ne le glede sodelovanja in skupnega sprejemanja odločitev pri načrtovanju otroka, ampak tudi pri spremljanju nosečnosti, porodu, skrbi za novorojenčka in ostalih starševskih obveznostih.

Mama odraslih otrok je povedala:

Glede avtoritete sva bili pri otrocih vedno s partnerko enakovredni: ubogala sta obe in upoštevala sta obe. (Marjeta, bm.)

⁹ Tu seveda posplošujem in govorim o »povprečju«, o splošno sprejetem mnenju, da je glavnina skrbi za otroka pripisana materam (očetje v tem kontekstu delujejo bolj v okviru vzgoje – avtoritete), in da velja materinstvo za »naravno« vlogo žensk, na drugi strani pa je oče pogosto manj prisotna figura v vsakodnevnem družinskem življenju. Tudi te pripisane vloge se seveda v sedanjosti preoblikujejo in mnogi očetje so enakovredno vključeni v skrb za otroka. O enakovrednejših odnosih med istospolnimi partnerji cf. tudi Švab, Kuhar 2005.

Mama nekaj let starega otroka pa meni:

Otroka se žal še ne da vprašat, jaz ne vem, kako otrok to čuti, ampak jaz osebno vem, da je najino starševanje odvisno le od najinih karakterjev, ne pa od nekih bioloških danosti starševstva. (Alenka, bm.)

Eden od premislekov na osebni ravni v situacijah, kjer ima otrok enega ali dva biološka starša in enega ali dva socialna starša, je na ravni poimenovanja, tj., kako otrok kliče odrasle osebe, ki so njegovi aktivni starši. Dilema funkcionira na simbolni ravni, saj lahko predvidevamo, da poimenovanje mama in oče zbuja drugačne odzive okolice (in verjetno tudi otroka) v situaciji, kjer je eden od staršev poimenovan mama ali oče, drugi pa po imenu. To, da bi otrok dve ženski klical mama, ne glede na to, da je njuna vloga starša pravzaprav enakovredna, še vedno povzroča nekaj zadrege pri starših pa tudi pri otrocih, ko postane socialno okolje pomembnejše v življenju otroka. Pokazalo se je, da velja kot bolj enostavno in smiselno, če eno mamo (biološko mamo) kliče mama, drugo (socialno mamo) pa po imenu. Nekateri starši so se odločili za kombinacijo mama in ljubkovalni vzdevek (ki ni osebno ime partnerke), nekateri razmišljajo o različnih naglasih ali variantah (ôči in ôči ali ôči in ati). Nekateri otroci oba starša (tudi če imajo npr. biološkega očeta in mamo – v tem primeru ni dileme glede poimenovanja partnerke v reorganizirani družini) kličejo po imenu. Včasih pa otroci sami izbirajo:

Ja, punca, ki jo imam iz prejšnjega zakona, pravi meni mami, partnerko pa kliče po imenu. Ta mali pa kar koli; kar obema pravi mami ali pa obe kliče po imenu, kakor mu zapaše. Včasih reče mami, pa se partnerka oglasi, v resnici pa je mislil mene in pride po mene. (Valerija, bm, sm.)

V intervjujih se je zlasti pokazalo, da je socialni starš emocionalno popolnoma vključen v starševska razmerja tudi v primerih, ko ima otrok dva prisotna biološka starša. Primer iz družine, kjer staršujejo štiri odrasle osebe – moški par in ženski par:

Res, otrok je bil zaželen iz vseh štirih strani in pač je bil to glavni poudarek, na tej skupni vzgoji, in onadva [biološka mama in biološki oče] pri tem res dobro sodelujeta. Jaz se sicer direktno ne vmešavam, razen da ga imam res rad in da se tudi pri meni počuti varno in prijetno in vidim, da mi to tudi uspeva, to vidim po njegovih reakcijah. (Gregor, so.)

(NE)ANONIMNOST

V družinah, kjer ima mati ali oče otroka iz prejšnje, heteroseksualne zveze, je odgovor na vprašanje biološkega starševstva jasen. Partnerki, partnerja se morata dogovoriti med seboj in z drugim biološkim staršem o vlogi nove odrasle osebe v družini (socialni starš) in o vlogi, ki jo bo v življenju otroka ohranil ali imel drugi biološki starš, tako kot v vsaki reorganizirani družini. Take situacije so lahko popolnoma obvladljive, lahko pa so tudi zelo težavne in zapletene, saj se morda drugi, odsotni biološki starš otroka ne strinja z novim življenjskim slogom starša, pri katerem otrok živi, in ne želi, da je novi partner ali partnerka pomembno prisoten v otrokovem življenju. Taki konflikti se lahko rešujejo tudi na centrih za socialno delo. V okviru te raziskave podatkov o takih primerih ni, zato ne morem podati ocene, koliko dejansko prihaja do zahtev po preložitvi skrbništva zaradi homoseksualne usmerjenosti enega od partnerjev.

V družinah, kjer se partnerki, partnerja skupaj odločata za otroka, pa je stvar odločitve tudi razkritje identitete drugega biološkega starša in obseg njegove morebitne vloge v otrokovem življenju.

Nekatere mame želijo, da ostane identiteta darovalca semena anonimna, zlasti ker pravna situacija pri nas ni urejena, kar zbuja negotovost glede razpona pravic, ki jih lahko zahteva biološki oče. Pravice biološkega, a odsotnega očeta bi lahko bile večje od pravic socialne mame, saj njeno starševsko razmerje do otroka ni pravno zaščiteno.

Mislím, da je za otroka večji šok, da je vedel, kdo je oče, pa je ta oče npr. družino in njega

zapustil, kot pa da pač ne ve, kdo je bil – le nekdo, ki je bil dober in je daroval seme, da se je otrok sploh lahko rodil. (Katarina, bm.)

Drugače je pri partnerjih, ki so se odločili, da bo njihovega otroka donosila nadomestna mama, s katero imajo pravno urejen odnos (pogodbo), in da bosta kot starša na rojstni list vpisana izključno oba moška partnerja. Intervjuvanca sta bila prisiljena oditi v ZDA, kjer so nadomestna razmerja v številnih zveznih državah zelo dobro urejena, otrok pa se je rodil v zvezni državi, ki dovoljuje vpis dveh staršev istega spola (obeh kot »starša«, *parent*, namesto mati in oče) v matično knjigo. Kljub pravnim možnostim, ki ne predvidevajo nobene obveznosti do roditeljice, sta se odločila, da bosta otroku razkrila identiteto ženske, ki ga je rodila, in da bo imel otrok stike tudi z njo.

Nama se ta biološki aspekt ne zdi tako pomemben, ampak kolikor sva raziskovala, brala literaturo, sva zasledila, da otroci želijo poznati svojo biološko zgodovino, in da staršem zamerijo, če niso odkriti z njimi. (Klemen, bo, so.)

Kultura našega prostora staršem sporoča, da otrok želi in mora izvedeti za vse svoje biološke vezi, da je to pravzaprav del njegove identitete. Zato so se nekateri starši odločili, da bodo vsi biološki starši prisotni v življenju otrok; pri tem imajo nekje biološki očetje sami možnost, da se odločijo, ali bodo otroku povedali za biološko povezanost ali ne, drugje bodo otroku povedali, ko bo dovolj star, da bo ta razmerja razumel, spet drugje pa sta oče ali mama aktivno vključena v otrokovo življenje kot starša, ki sicer z otrokom ne bivata, a je njuna starševska vloga jasna, nedvoumna in tudi pravno priznana (kar pomeni, da ima otrok v matično knjigo vpisana očeta in mamo, čeprav večji del časa preživi v istospolni skupnosti, kjer za njega skrbi še socialni starš).

Pri nas je tako, da imata oba očeta stike z najinima otrokoma, čeprav je en otrok iz prejšnje zveze, enega pa sva imeli skupaj. (Veronika, bm, sm.)

Izkušnje intervjuancev so pokazale, da je pri takih razmerjih ključno zaupanje, ki pretehta tveganje. Povedali so mi, da je v razmerjih, kjer

gre za dogovor med dvema paroma ali med biološko mamo in biološkim očetom, pomembna faza spoznavanja, potem pa spoštovanje in sodelovanje lahko poteka tudi brez zapletov, saj vsi želijo delovati v otrokovo dobrobit.

Jaz otrokovemu očetu zelo zaupam. Nikoli do sedaj ni mojega zaupanja izrabil, in jaz ga zares spoštujem. On je oseba, ki ima zelo rad mojega otroka, tako kot ima moj otrok rad njega. (Veronika, bm, sm.)

ISKRENOST

Popolnoma vsi intervjuanci so poudarili, da je v vsakem primeru ali situaciji najpomembnejše to, da so starši z otrokom iskreni.

Če si do otroka fer in to, ni šans, da bi šlo kaj narobe, da bi imel travme, da bi ti zameril; in če s tem živi že od malega, je to zanj nekaj popolnoma običajnega. (Marjeta, bm.)

Iskrenost ali odkritost se nanaša na vse ravni otrokovega življenja, tudi spočetja. Vse mame in vsi očetje, katerih otroci so še zelo majhni, so poudarili, da se bodo z njimi pogovorili o vsem, da jim bodo povedali, kako so nastali (tudi ko gre za anonimne darovalce semena). Čeprav v času naših pogovorov niso imeli izdelanih posebnih »strategij« ali česa podobnega, bodo otrokom pojasnili in odgovarjali na njihova vprašanja glede na to, koliko bodo stari in kaj bodo po njihovem mnenju takrat že sposobni razumeti. Obenem je ena od mam opozorila:

Hudo je le to, da vsak po svoje funkcionira in da v bistvu ne moremo dobro vedeti, kaj naši otroci čutijo. Moja otroka sta že odrasla, ampak zagotovo vsak starš, kateri koli in kakršen koli starš dela kdaj kakšne napake – in treba je vedeti, da hočejo tudi otroci nas zaščititi in da nam česa včasih ne znajo vprašati in povedati, ali pa nočejo povedati. (Marjeta, bm.)

IDENTITETA

Vprašanje starševske identitete v očeh družbe postavlja starše v istospolnih družinah v še posebej ranljiv položaj tudi zato, ker se

od istospolno usmerjenih oseb družbeno pričakuje, da ne bodo imele otrok (nasprotno od raznospolnih partnerstev, kjer se kot logična posledica pričakuje osnovanje družine).

Homoseksualna populacija sama sebe ne dojema, kot da ima lahko družine. (Valerija, bm, sm.)

To, da se homoseksualna populacija na nek način ograjuje od oblikovanja lastnih družin, je seveda posledica več dejavnikov. Naj tukaj navedemo dva – istospolne družine obče niso priznane kot legitimna oblika družinskega bivanja, če pa do tega že pride, nimajo pravnega zaledja in opore. Družinsko življenje v svoji klasični obliki evocira podobe heteroseksualnosti, heteronormativnosti in tistih kontekstov, iz katerih so homoseksualne osebe družbeno izključene. Tako so nekateri intervjuvanci govorili tudi o tem, kako se je dojemanje njihove identitete v homoseksualni skupnosti spremenilo, ko je postalo očitno, da načrtujejo družino.

Ona [biološka mama] je rekla, da se sama počuti kot oksimoron – noseča lezbijka, to je oksimoron. (Anja, sm.)

Verjetno bi lahko trdili, da so istospolne družine, če upoštevamo, da niso splošno družbeno sprejete, pozicionirane ne rob heteronormativnosti in homonormativnosti, da segajo iz okvirov in norm, pripisanih enemu ali drugemu, da so v mejnem položaju, iz katerega se morajo boriti za vključenost na obeh straneh, ki sta pogosto predstavljeni kot nasprotni in izključujoči.

Hoja po robu pomeni vsaj dvoje. Na eni strani gre za prisotnost zahteve po konformnosti, s katero tudi istospolne družine izgubljajo potencial, da delujejo kot izziv ustaljenim ideologijam (tudi na ozadju tega, da družba istospolne družine vidi kot »drugačne« in da se ni mogoče izogniti sporočilom, ki jih iz tega naslova prejemajo starši in otroci v istospolnih družinah). Obenem pa zavrnitev take konformnosti neizbežno pomeni popolno stigmatizacijo in marginalizacijo v večinski družbi in njenih ustaljenih ideologijah. Gotovo

pa lahko trdimo, da prav istospolne družine obema kontekstoma (družinskemu življenju in homoseksualnemu življenjskemu stilu), ki sta do neke mere seveda družbeno fiksirana, dajeta novo perspektivo oz. ponujata nove izzive in priložnost za premislek lastnih mej.

KONCEPT »OBİČAJNOSTI« (»NORMALNOSTI«)

Razkorak med tistim, kar je pripisano istospolnim partnerstvom (torej predsodki, povezani s homoseksualnostjo in še posebej z relacijo homoseksualnost–starševstvo), in realnostjo, ki jo živijo istospolne družine, se materializira v konceptu »običajnosti«, »normalnosti«, ki jo o sebi izjavlja večina istospolnih družin. To pomeni, da je bilo večini intervjuvancev posebej pomembno to, da sebe doživljajo kot popolnoma običajno družino, nič drugačno od ostalih (heteronormativnih) družin.¹⁰

Naša družina je edinstvena, različna le toliko, da v spalnici na zakonski postelji spita dve odrasli osebi istega spola. Vse ostalo, kar se tiče družine in družinskega življenja, ni drugače kakor v družbeno priznani družini. (Nika.)

Dejstvo, da je koncept »običajnosti« za istospolne družine tako pomemben, izhaja najverjetneje zlasti iz tega, da morda čutijo, da jih okolica dojema kot drugačne, nenavadne, zlasti pa kot nepoznane. Ko istospolne družine demonstrirajo svojo »običajnost«, pravzaprav poučujejo okolico, da so vsi predsodki (ki navadno, kot vemo, izvirajo iz »tujosti«) odveč, in dajejo okolici možnost, da v njihovem bivanju prepozna tisto, kar je sicer blizu klasičnim družinam, kar klasične družine poznajo in same prakticirajo.

¹⁰ Zagotovo lahko to povežemo tudi s prvo od stopenj, skozi katero so šla manjšinska gibanja, denimo feminizem; upravičenost do enakopravnega prostora v javni in zasebni sferi so najprej utemeljevali na postulatuh »enakosti« (ang. sameness), nato drugačnosti (zahtevi po drugačnih kriterijih za različne skupine) in na koncu pomiritvi, oblikovanju novega kontekstualnega okvira za vse, z upoštevanjem enakosti in razlik.

S tistimi, ki zavračajo vsako misel na to, se pa itak nima smisla ukvarjat. Zato ker smo čisto normalen par, normalno življenje; do določene mere smo outirani in če kdo direktno vpraša, se mu direktno odgovori. (Sabina, bm.)

RAZKRITJE

V kontekstu »normalnosti« se je pokazalo, da je za istospolne družine pomembno, da se o takih oblikah družin govori. Respondentke so poudarile, da bi morale že otroške slikanice vsebovati tudi podobe istospolnih družin, da bi se o tem, da ima lahko otrok dve mami ali dva očeta, govorilo v vrtcu in šoli.

Zlasti pa se skoraj vsi strinjajo, da življenje z otrokom pomeni dokončno razkritje (*coming out*). Če morda sorodniki ali sodelavci, znanci, sosede prej niso vedeli za njihovo istospolno usmerjenost, se to s prihodom otroka spremeni. Par postane vidnejši; tu so božična obdarovanja za otroke v službah obeh partnerjev, partnerk, družinska srečanja, sprehodi z otrokom po mestu. Otroku ve, da ima dve mami ali dva očeta, in če želi, lahko o tem tudi govori s sorodniki, s sošolkami in sošolci, z učiteljicami, otroci v soseki, s katerimi se igra.

Razen primera, kjer je deklica, ki obiskuje osnovno šolo, k sebi na rojstni dan povabila otroke iz svojega razreda, pa se potem praznovanje ni odvijalo doma, ampak na javnem prostoru (mami nista vedeli, ali zato, ker starši v razredu vedo, da je deklica živi pri dveh mami, ali zgolj zato, ker so nekoliko oddaljeni od centra mesta in je bilo lažje organizirati praznovanje tako, da je dostopno vsem), pravzaprav nihče od intervjuvancev ni govoril o negativnih odzivih ali izkušnjah.

Res, ko ljudje vidijo konkretno tako družinico, nisva doživeli ene same negativne reakcije, ampak samo pozitivne reakcije. In mislim, da ljudje morajo samo videti čim več konkretnih primerov, in na osnovi teh konkretnih primerov bodo zaznali, da to enostavno ni nekaj takega, kot se jim stereotipno zdi, da je, ampak nekaj povsem takega, kar se povsem lepo vklaplja tudi v kakšne njihove predstave sveta. (Alenka, bm.)

Vsi intervjujanci so poročali, da tako ali drugače razkrivajo svoje družinsko življenje v očeh javnosti; že v odnosih z ginekologi(njami) in drugim medicinskim osebjem v času nosečnosti in poroda in pozneje z zdravnicami, vzgojiteljicami, učiteljicami itn. Nikjer niso naleteli na ovire v smislu, na primer, da osebje ne bi dovolilo prisotnosti ob porodu ali da vzgojiteljice ne bi sprejele dejstva, da otroka pripeljeta in iz vrtca odpeljeta dve osebi istega spola. Vendar identiteta druge osebe ni vedno popolnoma razkrita; včasih je socialna mama prepoznana kot partnerka (kar lahko implicira tudi starševsko vlogo), pogosto pa zgolj kot prijateljica.

Je pa vprašanje, če nas res preberejo kot družino. Tako da, ta strpnost tam, kjer imamo res fizični stik, tam kjer so stvari razložene, nas vsi lepo sprejmejo, v večini primerov pa se sprašujem, če nas res sprejemajo kot družino. (Anja, sm.)

NEVIDNOST

Respondenti v raziskavi so identificirali tudi že omenjeni koncept nevidnosti (pravne, družbene itn.) – nevidnost socialnih staršev in vrednotenje njihove vloge v otrokovem življenju in nevidnost istospolne družine kot celote.

Jaz sem posameznica, onadva pa sta družina, v bistvu, pravno in tudi v očeh okolja. Vse te stvari vnaprej niti nisem pričakovala, vedela sem, da mi bodo nedosegljive. Ampak, ko pa sem v stiku z očeti, ki razlagajo o vseh teh stvareh, mi je pa res neprijetno. Takrat začutim, da so stvari, ki so njim popolnoma samoumevne, meni pa je na žalost samoumevno, da jih nimam, čeprav sem v resnici v popolnoma enaki vlogi kot kakšen biološki starš. (Anja, sm.)

Seveda lahko taka »nevidnost« na ozadju neurejenih pravnih razmerij med socialnimi starši in njihovimi otroki pomeni tudi zmanjšano potencialno »nevarnost«.

Nikjer te nihče ne vpraša, ali je to »tvoj otrok«. Mislim, da glede tega ni nobenih težav. Še

posebej če bi obe partnerki in tudi otrok imeli isti priimek – v tem primeru pa sploh ni kaj. Kolikokrat pa kje sploh vprašajo za rojstni list? (Katarina, bm.)

Kljub temu mame niso poročale, da bi imel njihov otrok priimka obeh mam (biološke in socialne) ali priimek socialne mame, kar bi vplivalo na status socialnega starša v uradnih ali javnih institucijah.

Težko je soditi, ali je neurejenost na pravnem področju v Sloveniji zgolj posledica popolnega nezavedanja ali zanemarjanja dejstva, da istospolne družine obstajajo, ali pa so razlogi pretežno bolj ideološki in globlji. Trdimo pa lahko, da pot k večjemu sprejemanju najverjetneje vodi po poti boljšega poznavanja, s čimer se strinjajo tudi intervjuvane osebe.

Kot sem že zapisala, starši pogrešajo javne reprezentacije, ki bi učile otroke in odrasle o tem, da obstajajo družine, kjer sta oba starša istega spola. Ko je otrok ob nalogi, naj nariše svojo družino, narisal dve odrasli ženski figuri, ga je učiteljica popravila, da to ni družina in da naj ne riše družinskih prijateljic, ampak starše, sta mi povedali dve mami. Zagotovo se s tem postavlja izziv naši družbi in še posebej izobraževalnemu sistemu, ki zajame otroke v njihovi najzgodnejši dobi, da razširi dosedanje koncepte in okvire normativnosti, saj je to v korist otrok, ki so temu sistemu zaupani v varstvo in izobraževanje.

Nevidnost se ne nanaša zgolj na to, da le redko srečamo ali beremo o družinah dveh staršev istega spola, ampak lahko morda sklepamo tudi, da se v takem »nemem« okolju otroci istospolnih staršev morda včasih ne počutijo dovolj varne, da bi spregovorili o svojih družinah.

STARŠEVSKA SPRETNOSTI IN SKUPNOST

Ker je Slovenija družba, kjer istospolne družine niso vsesplošno sprejete in javno prisotne, je bilo staršem, s katerimi sem bila v stiku, najpomembnejše, kako podpreti otroke v nesprejemajočem okolju. Vsi starši so menili, da

je za otroke pomembno, da vedo, da niso sami, da njihove družine niso »drugačne«, ampak običajne, in da morajo biti svojim otrokom v oporo in jim vlivati samozavest.

Z otroci se v tej situaciji res več pogovarjaš o tem, kaj doživljajo, veliko bolj kot se to dogaja v čisto navadnih družinah. (Marjeta, bm.)

Čeprav starši še niso zaznali neprijetnih izkušenj z okolico, se zavedajo, da bodo njihovi otroci morda kdaj pozneje (ko bodo večji, ko bodo že šolarji ali pubertetniki) izpostavljeni vprašanjem ali pritiskom, provokacijam okolice.

Važno je, da si fer in da poveš stvari, tudi če so majhni, da jih ne zavijaš v celofan ali vato. (Marjeta, bm.)

Mame in očetje, ki se združujejo na forumu Rozalija¹¹ in se srečujejo tudi ob raznih prijateljskih, športnih in drugih priložnostih, so še posebej prepričani, da je za njihove otroke izjemno pomembna skupnost istospolnih družin, ki se je oblikovala kot podporna in prijateljska mreža. Otroci se tako srečujejo z drugimi istospolnimi družinami in z drugimi otroki iz istospolnih družin in tako utrjujejo občutek običajnosti svoje družine.

Zato je ta skupina pomembna, da otroci vejo, da je teh družin precej, da ni to nekaj nenavadnega, da bodo vedeli, da niso sami. (Katarina, bm.)

Seveda je taka skupnost pomembna tudi za starše, ki si delijo izkušnje, si prenašajo informacije, si pomagajo; pomembna pa je tudi za vse tiste, ki šele razmišljajo, da bi postali starši, pa do sedaj niso vedeli, kje bi poiskali informacije, izkušnje ali nasvet.

VKLJUČENOST

Prav obstoj take podporne mreže daje otrokom in staršem v istospolnih družinah še poseben občutek vključenosti, če se počutijo pravno in družbeno diskriminirani. Izključenost se

¹¹ Najverjetneje obstajajo tudi druge podobne mreže; s to sem uspela vzpostaviti stik.

začne že pri spočetju. Samske ženske in ženske, ki kohabitirajo z drugo žensko, pri nas nimajo pravice do oploditve z biomedicinsko pomočjo. Nadomestno materinstvo pri nas ni pravno urejeno, zato se moški po legalni poti ne morejo dogovarjati z nadomestnimi materami. Posvojitve je po 199. členu predloga družinskega zakonika iz 2007 pri nas omejena na zakonca ali zunajzakonska partnerja ali pa samsko osebo (Družinski zakonik 2007).

Če ostanemo na polju socialnih, pravnih in drugih pravic – zakoni jih za starše v istospolnih družinah ne predvidevajo. Ni prepovedano, da bi socialna mama vzela očetovski dopust za biološkega otroka svoje partnerke, vendar je odobritev take prošnje ali zahteve prepuščena odločitvi nadrejenih in kolesju birokracije. Slepe pege v zakonu ustvarjajo brezpravno situacijo, obenem pa se zastavlja vprašanje, koliko je sploh primerov, ko socialni starši v istospolnih družinah dejansko poskušajo uveljavljati svoje pravice in dolžnosti.

Kaj pomeni resnična vključenost? To ni odsotnost izključenosti, ampak dostop do enakih možnosti za vse; enake možnosti kot nujni pogoj vključujejo enakovredni izhodiščni položaj.

Jasno je, da obstaja nasprotni interes in mašinerija, ki ji ni žal denarja in energije, da bi pot napredka kvalitete naših življenj zaustavila ali celo zasukala nazaj. Zato takoj, ko nehamo plezati, začnemo drseti nazaj. (Janja.)

Osnovo za vsakršno morebitno izključenost otrok ali staršev pa istospolne družine identificirajo v družbi.

Neprestano se zavedaš, kako si diskriminiran. Saj se lahko človek malo odmakne od družbe, če te ta ne sprejema, se pač zapreš v svoje življenje, ampak tu se ne moreš več umakniti, zaradi otroka. (Suzana, sm.)

SKLEP

Intervjuji s starši iz istospolnih družin so vsaj malo odstrli pogled v zasebnost družin, ki v družbi veljajo za nepoznano in nesprejeto oblika bivanja, kar podpirajo tudi pravni sistem

in socialne politike pri nas. Kljub temu negativnemu predznaku se je pokazalo, da imajo družine, s katerimi so bili opravljeni intervjuji, resnično pozitivne izkušnje z okolico in javnimi institucijami, s katerimi so imeli do sedaj opravka (vendar je ob tem pomemben podatek, da je večina otrok še majhnih, kar pomeni, da pravzaprav še niso umeščeni v kompleksnejša socialna okolja). Njihove zgodbe so prežete predvsem z optimizmom in pozitivnim pogledom na svet in okolico; z ovirami se spopadajo brez strahu ali obžalovanja, da so se odločili za starševstvo. Morda bi lahko sklepali, da ta občutek »neproblematičnosti« izvirata tudi iz občutka, da z opozarjanjem na problem zunaj sebe pritegnemo pozornost nase; tako postanemo sami tisti, ki generiramo problem, tj., smo problem (ker smo »nergaci«, poleg tega pa večinska populacija ne zahteva podobnih pravic). »Neproblematiziranje« lahko pomeni tudi približevanje »normalnosti« v družbi.¹²

V marsičem so zgodbe staršev iz istospolnih družin v Sloveniji podobne tistim, ki so jih opazile tuje raziskovalke in raziskovalci, ki so se ukvarjali z istospolnimi družinami, še zlasti v državah, kjer je pravna situacija podobna naši. Svoje družinsko življenje dojemajo kot običajno in enakovredno heteroseksualnim oblikam družinskega življenja, odnosi v raziskovanih istospolnih družinah med biološkimi in socialnimi starši so enakopravnejši glede delitve dela in starševanja, glede svojega starševanja želijo biti starši v istospolnih družinah zelo odgovorni. Kljub temu so istospolne družine in socialni starši v njih neprestano prisiljeni v dokazovanje, da so primerni starši in da za svoje otroke (ali družbo) niso škodljivi.

Katera družina je boljša? Tista, v kateri se vsi člani dobro počutijo. Standardna patriarhalna družina, ki nauči sinove, da se lahko vedejo, kot jim v nekem trenutku ustreza, in da bo že mama pobrala za njimi vsako smet, ki pade od njih; hkrati pa nauči deklice, da je treba

¹² Ta koncept vsekakor zahteva nadaljnjo pozornost in premislek, saj se kaže kot izjemno zanimiv in bi ga bilo treba v tem kontekstu razviti naprej.

potrpeti, da so tvoj moški in otroci srečni, je zame prava bolezen družbe. Povečan odpor do alternativnih oblik družine kaže na to, da je tak model družine dejansko ogrožen, zato se bori za obstanek – z vsemi sredstvi. (Janja.)

Institucija družine bo dejansko ogrožena, če pravna in kulturna–družbena stališča in pogledi ne bodo sledili spremembam, s katerimi se družinsko življenje neprenehoma dopolnjuje in transformira. Da bi delovali »za družino«, so nujne spremembe v zakonodaji, nepogrešljivo pa je tudi izobraževanje o novih družinskih realnostih (sistem obveznega izobraževanja bi nujno moral vključevati različne podobe družin, medijske reprezentacije bi morale biti bolj raznovrstne, senzibilnost na vseh ravneh javnega občevarja bi se morala povečevati). Še zlasti pomembno je v tem kontekstu tudi izobraževanje strokovnjakov (od tistih, ki izobražujejo druge, do svetovalnih in drugih poklicev). Vloga socialnega dela je tudi na tem področju pomembna; kot ugotavlja M. Urek, socialno delo s sprejemanjem raznovrstnih družinskih realnosti »briše meje med primernimi/zaželenimi in neprimernimi/manj zaželenimi družinami, ki jih vzpostavlja rasistični diskurz« (Urek 2005: 155). Naloga socialnega dela ni iskanje idealnih ali »ustreznih« oblik družinskega življenja, temveč njihovo razumevanje in raziskovanje njihovih potreb (Čačinovič Vogrinčič 1995); idealna in nespremenljiva (naravna) oblika družinskega življenja ne more niti obstajati, saj kot taka figurira le v ideološkem polju (Lešnik 1995: 12).

Kot lucidno ugotavlja S. Hicks, namesto da se sprašujemo, ali je istospolno starševstvo slabo (in na drugi strani dokazujemo, da je dobro) za otroke, bi se morali pravzaprav vprašati, kako sodobni diskurzi vedno znova generirajo in vzdržujejo idejo, da so istospolne družine v svojem bistvu drugačne in zato nepopolne, pomanjkljive (Hicks 2005: 165). Pogled se mora torej premakniti od razprave, ali so določene družinske oblike primerne, da v njih odraščajo otroci, k vprašanju, zakaj so določene oblike družin še vedno strukturno izključene in jim je zanikana legitimiteta, celo obstoj.

Zakonodajne pomanjkljivosti, terminološke omejitve in omejeno strokovno znanje sporočajo, da je strukturni vidik družine pomembnejši od procesov, ki se v družini dogajajo. In kakšna je vloga družine? Bila naj bi varno okolje, v katerem so starši zadovoljni in produktivni in imajo možnost, da optimalno skrbijo za svoje otroke, otroci pa rastejo v zdrave člane družbe z zadostno mero samozaupanja in zaupanja v medčloveške, družbene odnose. Vsaki družini bi moralo biti omogočeno, da živi tako.

DODATEK

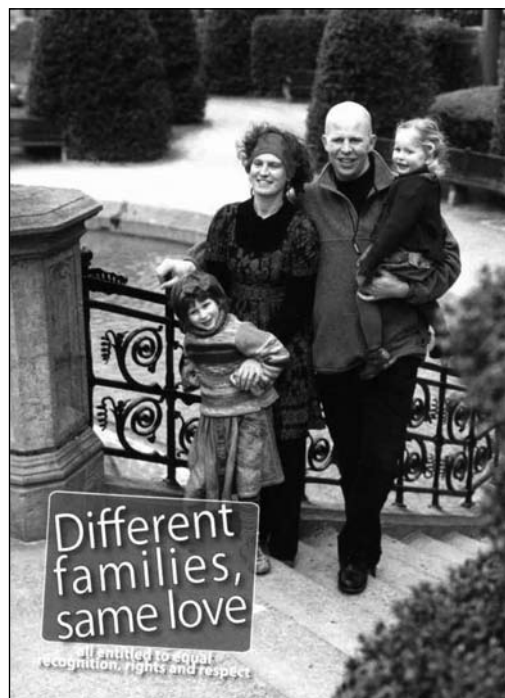
Yogykartska načela o uporabi mednarodnega zakona o človekovih pravicah v odnosu do spolne usmerjenosti in spolne identitete

Listina (med drugim) priporoča:

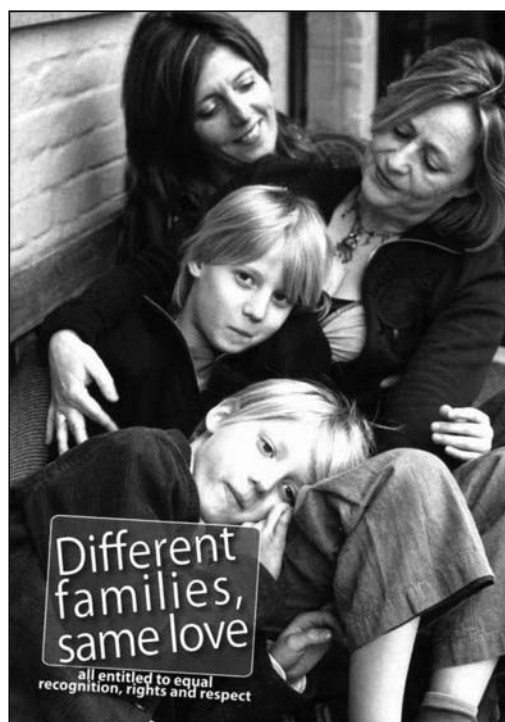
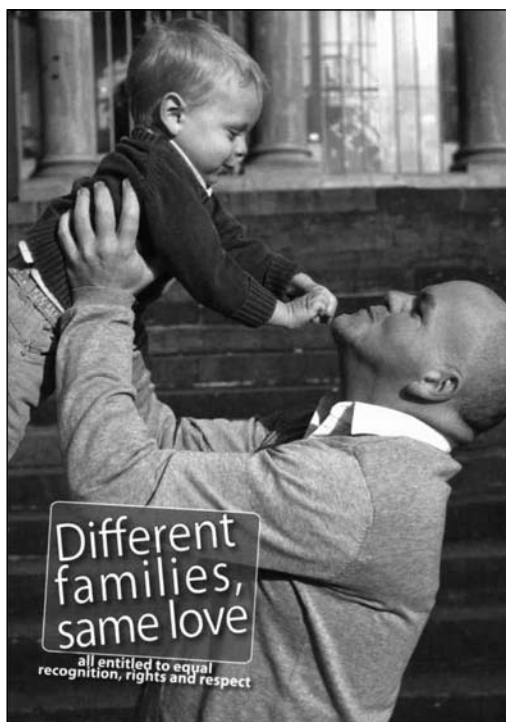
- da morajo zato države sprejeti vse potrebne pravne, administrativne in ostale ukrepe, da bi zagotovile pravico do osnivanja družine, vključno z dostopom do posvojitve kot tudi oploditve z biomedicinsko pomočjo, brez diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti ali spolne identitete
- zagotoviti, da zakoni in politike prepoznajo različnost družinskih oblik, vključno s tistimi, ki niso vezane na potomstvo ali poroko, in sprejeti potrebne pravne, administrativne in ostale ukrepe, da bi zagotovile, da ne bo nobena družina diskriminirana na osnovi spolne usmerjenosti ali spolne identitete, vključno z vidikom socialnega varstva in drugih javnih podpor, zaposlovanja in imigracije
- sprejeti vse potrebne pravne, administrativne in ostale ukrepe, da bi zagotovili, da se v vsakem delovanju ali odločitvah javnih ali zasebnih socialnovarstvenih institucij, sodišč, administrativnih oblasti in pravnih teles, ki se tičejo otrok, upošteva dobrobit otroka kot glavni ozir in da spolna usmerjenost ali spolna identiteta otroka ali katerega koli družinskega člana ali druge osebe ne bo obravnavana kot neskladna s to dobrobitjo
- v vsakem delovanju ali odločitvah, ki se tičejo otrok, zagotoviti, da lahko otrok, ki je sposoben oblikovati osebne poglede, uveljavlja pravico do izražanja lastnega mnenja in

da ima to mnenje težo, primerno starosti in zrelosti otroka

- sprejeti vse potrebne pravne, administrativne in ostale ukrepe, da bi zagotovili, da je v državah, ki prepoznajo istospolne poroke ali registrirana partnerstva, vsaka upravičenost, privilegij, dolžnost ali korist, ki pripada raznospolnim poročenim ali registriranim partnerjem, enakovredno dostopna istospolnim poročenim ali registriranim partnerjem
- sprejeti vse potrebne pravne, administrativne in ostale ukrepe, da bi zagotovili, da je vsaka upravičenost, privilegij, dolžnost ali korist, ki pripada raznospolnim neporočenim partnerjem, enakovredno dostopna istospolnim neporočenim partnerjem
- zagotoviti, da je mogoče v poroke in druga pravno prepoznava partnerstva stopiti le s svobodno voljo in polnim privoljenjem zakoncev ali partnerjev (Hodson 2007: 53–54).

Fotografije objavljamo s prijaznim dovoljenjem ILGA Europe (www.ilga-europe.org).

VIRI

- ANDERSSSEN, N., AMLIE, C., YTTEROY, E. A. (2002), Outcomes for Children with Lesbian or Gay Parents. A Review of Studies from 1978 to 2000. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 5: 335–351.
- BELL, M. (2003), Families, Partners, Children and the European Union. ILGA–Europe Policy Paper. Brussels: ILGA Europe.
- BENNETT, S. (2003), Is there a Primary Mom? Parental Perceptions of Attachment Bond Hierarchies within Lesbian Adoptive Families. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20, 3: 159–173.
- BERCE, B. (1998), *Istospolna partnerstva in družine med javnim in zasebnim*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo (diplomska naloga).
- BERCHT, S. (2006), Nove družine: Enake, drugačne, enakopravne. *Ciciban: Priloga za starše*, 3: 24–26.
- BERGEN, K. M., SUTER, E., DAAS, K. L. (2006), »About as Solid as a Fish Net«: Symbolic Constuction of a Legitimate Parental Identity for Nonbiological Lesbian Mothers. *The Journal of Family Communication*, 6/3: 201–220.
- BLAŽIČ, M. (2008), Pravni kotiček. Istospolna družina in njene pravice. *Narobe*, 2, 5: 14.
- BONINI BARALDI, M. (2007), *Different Families, Same Rights? Freedom and Justice in the EU: Implications of the Hague Programme for Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Families and their Children*. Brussels: ILGA Europe.
- BREWAEYS, A., HALL, E. V. VAN (1997), Lesbian Motherhood: The impact on Child Development and Family Functioning. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, 18, 1: 1–16.
- CHAN, R. W., BROOKS, R. C., RABOY, B., PATTERSON, C. J. (1998 b), Divison of Labor Among Lesbian and Heterosexual Parents: Associations with Children's Adjustment. *Journal of Family Psychology*, 12, 2: 402–419.
- CHAN, R. W., RABOY, B., PATTERSON, C. J. (1998 a), Psychosocial Adjustment Among Children Conceived via Donor Insemination by Lesbian and Heterosexual Mothers. *Child development*, 69, 2: 443–457.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (1995), Dopolnjene družine. V: Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ur.), *Družine: Različne – enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- DUNNE, G. A. (2000), Opting into Motherhood: Lesbians Blurring the Boundaries and Transforming the Meaning of Parenthood and Kinship. *Gender & Society*, 14, 1: 11–35.
- Družinski zakonik (2007). Predlog. [Http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/druz_zakonik_pr_180607.pdf](http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/druz_zakonik_pr_180607.pdf) (26. 1. 2009).
- European Comission (2006), Standard Eurobarometer, Eurobarometer 66: Public opinion in the European Union. [Http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm](http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm) (13. 3. 2007).
- FLAKS, D. K., FISHER, I., MASTERPASQUA, F., JOSEPH, G. (1995), Lesbians Choosing Motherhood: A Comparative Study of Lesbian and Heterosexual Parents and their Children. *Developmental Psychology*, 31, 1: 105–114.
- GOLOMBOK, S. (2000), *Parenting: What Really Counts?* London, New York: Routledge.
- GOLOMBOK, S., SPENCER, A., RUTTER, M. (1983), Children in Lesbian and Single Parent Households: Psychosexual and Psychiatric Appraisal. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 24, 4: 551–572.
- GOLOMBOK, S., TASKER, F., MURRAY, C. (1997), Children Raised in Fatherless Families from Infancy: Family Relationships and the Socio Emotional Development of Children of Lesbian and Single Heterosexual Mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 7: 783–791.
- GOTTMAN, J. (1990), Children of gay and lesbian parents. V: Bozett, F. in Sussman, M. (ur.), *Homosexuality and Family Relations*. New York: Harrington park (177–196).
- GREEN, R., MANDEL, J., HOTVELD, M., GRAY, J., SMITH, L. (1986), Lesbian Mothers and their Children: A Comparison with Solo Parent Heterosexual Mothers and their Children. *Sexual Behaviours*, 15, 2: 167–184.
- GREIF, T. (2002), Otroci drugorazrednih državljanov: Istospolne družine v pravu in praksi. *Časopis za kritiko znanosti*, 30, 207–208: 109–132.
- HAIMES, E., WEINER, K. (2000), »Everybody's Got a Dad...« Issues for Lesbian Families in the Management of Donor Insemination. *Sociology of Health & Illness*, 22, 4: 477–499.
- HEQUEMBOURG, A. L., FARRELL, M. P. (1999), Lesbian Motherhood: Negotiating Marginal–Mainstream Identities. *Gender & Society*, 13, 5: 540–557.
- HICKS, S. (2005), Is Gay Parenting Bad for Kids? Responding to the »Very Idea of Difference« in Research on Lesbian and Gay Parents. *Sexualities* 8, 2: 153–168.

- HODSON, L. (2007), *Different Families, Same Rights? Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Families under International Human Rights Law*. Brussels: ILGA Europe.
- JAKOMIN, J. (2006), *Silent Same-Sex Families in Slovenian Everyday Life*. Budapest: Central European University (magistrska naloga).
- JOOS, K. E., BROAD, K. L. (2007), Coming Out of the Family Closet: Stories of Adult Women with LGBTQ Parent(s). *Qualitative Sociology*, 30, 3: 275–295.
- KAJDIČ, S. (2007), *Istospolna partnerstva in družine*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomska naloga).
- KUHAR, R. (2004), Pravična in nepravična diskriminacija. V: Trplan, T., Autor, S., Kuhar, R.: *Poroči se, kdor se more. Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 03*. Ljubljana: Mirovni inštitut (Zbirka Mediawatch).
- Lesbian & Gay Parenting* (2005). Washington: American Psychological Association.
- LEŠNIK, B. (1995), Mitologika družine in spolna usmerjenost v političnem boju. V: Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V. (ur.), *Družine: Različne – enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- LINDSAY, J., PERLESZ, A., BROWN, R., MCNAIR, R., VAUS, D. DE, PITTS, M. (2006), Stigma or Respect: Lesbian-parented Families Negotiating School Settings. *Sociology*, 40, 6: 1059–1077.
- PARKS, C. A. (1998), Lesbian Parenthood: A Review of the Literature. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68, 3: 376–389.
- PATTERSON, C. J. (1994), Children of the Lesbian Baby Boom: Behavioural Adjustment, Self-concepts, and Sex-role Identity. V: Greene, B. in Herek, G. (ur.), *Contemporary Perspectives on Lesbian and Gay Psychology: Theory, Research and Application*. Beverly Hills, CA: Sage (156–175).
- (2000), Family Relationships of Lesbians and Gay Men. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 4: 1052–1069.
- PATTERSON, C. J., CHAN, R. W. (1996), Gay Fathers and their Children. V: Cabaj, R. P. in Stein, T. S. (ur.), *Textbook of homosexuality and mental health*. Washington, DC: American Psychiatric Press, Inc. (371–393).
- PERRIN, E. C. (2002), Technical Report: Co-parent Adoption or Second-parent Adoption by Same-sex Parents. *Pediatrics*, 109, 2: 341–344.
- REIMANN, R. (1997), Does Biology Matter? Lesbian Couples' Transition to Parenthood and their Division of Labor. *Qualitative Sociology*, 20, 2: 153–185.
- Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji. *Ur. l. RS*, 40/1993.
- RYAN-FLOOD, R. (2005), Contested Heteronormativities: Discourses of Fatherhood among Lesbian Parents in Sweden and Ireland. *Sexualities*, 8, 2: 189–204.
- SOBOČAN, A. M. (2008), Istospolne družine v heteronormativnem svetu: mami sta kakor sonce. *Narobe*, 2, 5: 19–20.
- STACEY, J., BIBLARZ, T. (2001), (How) Does Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review*, 65, 2: 159–183.
- Statistični urad republike Slovenije (2005), Družine v Sloveniji. http://www.stat.si/novice_poglej.asp?ID=549 (12. 1. 2007).
- ŠKUC LL in ŠKUC MAGNUS (2005), Izjava za javnost ob sprejemu Zakona o registraciji istospolnih skupnosti. <http://www.ljudmila.org/lesbo/> (12. 1. 2008).
- ŠVAB, A. (2001), Družina – od modernosti k postmodernizmu. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- (2002), Nove družine – nove in stare ideologije? ČKZ: 30, 207–2008, str. 75–77.
- (2003), Kako »skrbna« je država? Konceptualizacija skrbi v družinski politiki v Sloveniji. V: Sevenhuijsen, S., Švab, A. (ur.): *Labirinti skrbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- ŠVAB, A., KUCHAR, R. (2004), Družinski in socialni konteksti življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji ter predlogi usmeritve politike za istospolno usmerjene: Končno poročilo. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- (2005), Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- ŠVAB, A., UREK, M. (2006), Nove partnerske in družinske oblike – primer istospolnih partnerskih zvez in družin v Sloveniji. V: Rener, T., Sedmak, M., Švab, A., Urek, M., *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Založba Annales.
- TASKER, F. (1999), Children in Lesbian-led Families: A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 2: 153–166.
- TASKER, F., GOLOMBOK, S. (1997), *Growing up in a Lesbian Family: Effects on Child Development*. New York: The Guilford Press.

- TUTEN, T. L., AUGUST, R. A. (2006), Work-family Conflict: A Study of Lesbians Mothers. *Women in Management Review*, 21, 7: 578–597.
- UREK, M. (2005), Lezbične in gejevske družine v Sloveniji: Implikacije za socialno delo. *Družboslovne razprave*. 21,49–50: 147–155.
- VANFAUSSEN, K., PONJAERT-KRISTOFFERSEN, I., BREWAEYS, A. (2002), What does it mean for Youngsters to Grow up in a Lesbian Family Created by Means of Donor Insemination? *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 20, 4: 237–252.
- (2003), Family Functioning in Lesbian Families created by Donor Insemination. *American Journal of Orthopsychiatry*, 73, 1: 78–90.
- VICTOR, S. B., FISH, M. C. (1995), Lesbian Mothers and their Children: A Review for School Psychologists. *School Psychology Review*, 24, 3: 456–479.
- WAINRIGTH, J. L., RUSSEL, S. T., PATTERSON, C. J. (2004), Psychosocial Adjustment, School Outcomes and Romantic Relationships of Adolescents with same-sex Parents. *Child development*, 75, 13: 1886–1898.
- WESTON, K. (1991), *Families we Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia university press.
- Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti. *Ur. l. RS*, 65/2005.
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. *Ur. l. RS*, 69/2004: 3098.
- ZAVIRSEK, D. (2006), Zakonska zveza in njene omejitve. V: Kobe, Z., Pribac, I., Zupančič, M. (ur.), *Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina.
- (2008), Gaybyboom v Sloveniji. *Narobe*, 2, 5: 2.